

Zoals de ondertitel aangeeft handelen de bijdragen in dit boek over twee thema's: wat is het fundament voor de moderne scheiding van religie en politiek, kerk en staat, en wat betekent dit voor de plaats van religie in het publieke terrein?; wat is de betekenis en de oorsprong van het fundamentalisme?

Het gewone verhaal over de grond van de scheiding tussen religie en politiek stelt dat de verlichting de religie geleidelijk aan heeft gemarginaliseerd waardoor een zuiver seculiere politieke sfeer tot stand kon komen. Deze zou nu opnieuw worden bedreigd door de irrationele 'terugkeer van de religie'. In het boek komt, goed geargumenteed, een heel andere waarheid naar voor: dat het idee van de scheiding of van het onderscheid tussen religie en politiek in feite nauw samen hangt met welbepaalde ontwikkelingen in de christelijke religie. De autonomie van de politiek wordt paradoxaal genoeg door die religie zelf vereist - en wel om twee redenen: de burgerlijke wet is zelf gegrond in de noodzaak de eigen persoonlijke relatie tot God te beschermen tegen allerlei externe dwang; de orde van het samenleven kan niet rechtstreeks worden afgeleid uit de goddelijke wet. Christenen hebben dus intern religieuze redenen om de scheiding van kerk en staat te aanvaarden! De religieuze traditie is de plaats waar de diepere grond van het burgerschap kan worden begrepen en aanvaard.

Er is een tweede paradox: religie als zelfstandige sfeer is slechts mogelijk dank zij de instauratie van een onafhankelijke burgerlijke samenleving. Alleen een onafhankelijke burgerlijke wet kan de ruimte beschermen voor de persoonlijke relatie tot God.

Allemaal goed en wel zal men zeggen, maar heeft de religie in die optiek nog wel een publieke rol te spelen, zeker in een multiculturele maatschappij? Ook hierop wordt nader nagegaan. Om te leren wat burgerschap is in een religieus perspectief zijn religieuze tradities nodig. Zij zijn de noodzakelijke gemeenschappelijke vormen voor het uitoefenen van religieuze vrijheid en erkenning. Anders komt men terecht in subjectieve willekeur en wordt religie tot privé-opvattingen en gevoelens gereduceerd. De erkenning van het belang van de innerlijke vrijheid moet dus samengaan met leven in een gemeenschap. Alleen als gemeenschappelijke traditie is het trouwens mogelijk voor religies om in de burgerlijke maatschappij de kritische houding tegenover de wet (en de daarin geldende seculiere moraal) en tegenover de stuwning van economie en technologie levend houden. Alleen dan kan religie een bijdrage leveren tot het sociaal kapitaal.

Verrassend genoeg lijken nu ook filosofen als Jürgen Habermas in te zien dat religie een rol kan en moet spelen in de publieke ruimte. Voor Habermas is die ruimte fundamenteel een discussieruimte. De vraag is of dit geen idealisering is zowel van de politiek als van de religie. Zoals met Marcel Gauchet wordt opgemerkt, is de religie

vandaag vooral een middel tot erkenning van (groeps)identiteiten, terwijl de politiek meer en meer wordt gezien als een neutrale machine zonder eigen appèl of waarde, een instrument dat onder meer de diverse identiteiten vreedzaam met elkaar poogt te doen samenleven. De religie zelf is aan grondige veranderingen onderhevig. Zoals uit een bijdrage blijkt, bekent 44 % van de Nederlandse bevolking zich als 'ongebonden spiritueel' of als 'niet-humanistisch niet-religieus'. Dat belooft niets goeds voor het sociaal kapitaal, daar dit afhankelijk is niet van religiositeit op zich, maar van het behoren tot een religieuze structuur en instelling.

De geïnstitutionaliseerde religies worden nu gebruikt in de strijd om publieke erkenning van diverse groepen, met als gevolg dat sommigen van de weeromstuit een heilloos pleidooi houden voor een strikt neutrale staat. Deze situatie roept nieuwe, moeilijke vragen op wat betreft de relatie tussen politiek en religie(s). Iemand pleit zelfs voor een nieuwe *polytiëk*, een 'seculier-polytheïstische' staat waarin de goden of hoofdwaarden van de verschillende groepen door de welwillende staat allemaal naast elkaar worden erkend.

Onder het thema van het fundamentalisme wordt natuurlijk ingezoomd op de islam, waarbij het niet primair gaat om de islam als geloofshouding, maar om de 'politieke islam'. De ene vindt dat de politieke islam een totalitaire beweging is, de andere betoogt dat die politieke islam geen erfenis is van het klassiek-islamitisch denken, laat staan van 'de Koran', maar als uitloper van door marxisme besmet romantisch nationalisme moet worden opgevat.

Een opmerkelijke en intrigerende bijdrage handelt over 'het verlichtingsfundamentalisme' waar strijders voor atheïsme en een zuiver seculiere staat als Herman Philipse worden van beschuldigd. Hoe kan een kritisch-rationele houding nu zelf fundamentalistisch zijn, vraagt Philipse? Antwoord: omdat ze naïef is en de band niet ziet tussen de moderne rationaliteit en het fundamentalisme van markt en technologie dat de laat-moderne samenleving altijd maar meer doordringt. Daardoor produceert de verlichte rationaliteit niet alleen desastreuze ecologische effecten. Ze creëert vooral 'antropologische' transformaties: ze koloniseert met haar technologie het menselijk lichaam; ze produceert via de media en hun virtuele realiteit een 'radicale middelmatigheid' waardoor in de cultuur elk onderscheid tussen authenticiteit en vervreemding verdwijnt. Dat klinkt allemaal nogal abstract en overdreven, maar het lijkt onmiskenbaar dat het leven meer en meer beheerst wordt door de excessieve ontwikkelingen van markt en technologie die zich van normale menselijke verlangens weinig aantrekken, maar desalniettemin vooral via de media het dagelijks leven doordringen. Wij zijn diep beangstigd door wat ons via immigratie en fundamentalisme te wachten staat. Waarom zijn we zo gerust in wat 'het verlichtingsfundamentalisme' met

ons uithaalt? De ecologische neveneffecten van de vooruitgang worden nu geleidelijk aan duidelijk; wanneer evenveel aandacht voor de geestelijke neveneffecten?

Of waar een beschouwing over de publieke betekenis van religie allemaal kan toe leiden.

Donald Loose & Anton de Wit (red.), *Religie in het publieke domein. Fundament en fundamentalisme*. Budel, Damon, 2007, 315 p., euro 19.90 (ISBN 978 90 5573 7796).